

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

BÜNTETŐELJÁRÁS AZ IRODALOMBAN

Édes Anna pere

Szerző:

dr. Harikné dr. Havasi Beáta

Kézirat lezárva:

Szécsény, 2023. július 27.

I. Bevezetés

Számos irodalmi, köztük szépirodalmi mű foglalkozik az igazság, igazságosság, etika kérdéseivel; számtalan morális kérdést bemutató és értékelő alkotással találkozhatunk, ha ilyen szemmel böngészünk. Egy jogász számára rendkívül izgalmas, amikor irodalmi szövegekben - regényekben, novellákban, drámákban, illetve elbeszélő költeményekben - olvashat jogszabályokról, jogintézményekről, a jogászai szakmákról vagy a jogászságról általában, a jog és erkölcs viszonyáról, a jog és igazságosság kapcsolatáról. A magyar irodalom bővelkedik olyan művekben, amelyek e tekintetben igazi csemegeként szolgálhatnak a jogászok számára. Egyes alkotásokban a szakember felismeri a büntetőjogilag releváns tényeket, de magát az író nem ennek a bemutatása vezérelte, például Jókai Mór az „Aranyember” című műve megírásakor nem egy gazdasági bűncselekmény bemutatást tervezte, és „Ludas Matyi” megalkotásakor sem a rablás, illetve a személyi szabadság megsértésére koncentrált Fazekas Mihály. Ugyanakkor számos olyan irodalmi művet is ismerünk, amely konkrét bűnesetet dolgoz fel, mint Krúdy Gyula „A tiszaezlári Solymosi Eszter” prózája, vagy Móricz Zsigmond „Tiszazugi méregkeverők” című írása. Jelen tanulmányban egyik kedvenc regényemet, Kosztolányi Dezső „Édes Annáját” veszem jogászként górcső alá. Teszem mindezt azért, mert remélem, hogy a jogászok számára az irodalmi művek más aspektusú olvasására hívom fel a figyelmet, a nem szakmabeliek számára pedig a jog világát közelebb hozom és eloszlatom a „jog túl száraz ismeretanyag” előítéletet.

II. A mű keletkezése, háttere

Kosztolányi Dezső regényei közül az „Édes Anna” a legismertebb, ebben szerepe van annak is, hogy része a középiskolai oktatásnak - mint kötelező olvasmány-, illetve filmes adaptációk is készültek belőle.

A regény 1926. július 1-től jelent meg a Nyugatban,¹ folytatásos történetként, majd még ugyanebben az évben követte egy önálló kötet - regény -kiadása² is.

A témaválasztás kapcsán Kosztolányi felesége úgy emlékezett³, hogy egy vasárnap délután - amikor a saját cselédje nem volt otthon, eszébe jutott, hogy „[m]ilyen jó volna egy olyan cselédlányra szert tenni, aki, mint valami gép, egyéni életének és kívánalmainak legkisebb jele nélkül, mindig mindent tökéletesen elvégez”, ezért novellatémának javasolta a tökéletes cselédlány történetét, aki meggyilkolja a gazdáit.

A cselédtema iránti érdeklődés Kosztolányi egész pályáját végig kíséri. Az „Édes Anna” egyik korai előzménye a Molnár Ferenc: „Liliom” című darabjának 1909-es bemutatójáról írt kritikája, amelyben először bukkan fel a szavak nélkül szerető kiscseléd alakja, valamint előzménynek tekinthető az 1921-ben megjelent „Egy pohár víz” című karcolat, ahol egy látszólag jelentéktelen helyzet kapcsán kifejti az író a szociális kiszolgáltatottság iránt érzett ellenszenvét. Cseléd szereplő jelenik meg 1924-ben - a Nyugat című folyóirat 6. számában „Kanári” címmel közölt jelenetben⁴, ahol a cselekmény középpontjában egy cselédlány és egy kisfiú kapcsolata áll, és a „Boris könyve”-ben, amelyet Kosztolányi már bőven az „Édes Anna” regényén dolgozva írt⁵. Ez utóbbi történet középpontjában szintén egy cseléd áll, akinek fiatal kora miatt nem volt még cselédkönyve, így hát a történet elbeszélője elkísérte őt, hogy segítséget nyújtson az ügyintézésben, bemutatva a kiszolgáltatott és teljesen megszeppent cselédlány megaláztatását.

Kosztolányi egy alkalommal úgy nyilatkozott⁶, hogy Édes Anna ihletőjének cselédkönyvét íróasztala fiókjában őrizi, de a való személlyel mutatott hasonlóságot csak akkor fedezte fel, amikor már benne járt a munka sűrűjében. Balogh Tamás irodalomtörténész szerint a lány alakját Kosztolányi Ádám dajkája, Keresztes Erzsébet inspirálta, akivel az írónak feltehetően intim viszonya volt.

¹ A Nyugat című folyóirat 19. évfolyamának 13-22. számairól van szó.

² KOSZTOLÁNYI Dezső, Édes Anna, Budapest., 1926.

³ KOSZTOLÁNYI Dezsőné: Kosztolányi Dezső; Budapest., 1938, 273-275.o.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, Kanári In: Hét kövér esztendő, Budapest, 1981, 493-512.

⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, Boris könyve In: Hét kövér esztendő, Budapest, 1981, 10-13.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső: Ábécé, Budapest, 1943, 123.o.

Az „Édes Anna” megjelenése évében (1926) Kosztolányi levelet kapott egy ügyvédtől, Vámos Henriktől. Így ír róla: „Regényem megjelenése után tényleg levelet kaptam egy budapesti ügyvédtől, aki nem kis ámulatomra azt közölte velem, hogy Édes Anna tényleg él, ő védte azt a cselédlányt, aki gazdáját baltával ölte meg, ezt is Annának hívják, Schmidt Annának, s most a márianosztrai fegyházban raboskodik, akár az én hősöm. Ez csak véletlen lehet”⁷

Schmidt Anna a lipótvárosi, Báthory utca 6. számú házban élt, a Pester Lloyd nevű lap főmunkatársánál, dr. Schiller Henriknél szolgált, a feleség cselédlánya volt. 1919. május 30-án Anna éppen a konyhában aprított fát, amikor úrnője számonkérte rajta az eltűnt selyemfüggönyét, és a lány állítása szerint meg is ütötte. Anna ekkor támadt baltával a nőre. Schillernét a Szent Rókus Kórházba szállították, de belehalt sérüléseibe. Annát kötél általi halálra ítélték, de végül kegyelmet kapott, az ügyét újratárgyalták, és életfogytiglani fegyházra ítélték.

A másik, hasonlóan súlyos büntetssel vádolt elkövető, azaz az „Édes Anna” másik lehetséges ihletője Kovács Magdolna volt. A cselédlány 1919. február 25-én, a Népszínház utca 28-as számú, kétemeletes bérház egyik emeleti lakásának hálósobájában követett el gyilkosságot. A jómódú Basch Lajosnét (Fürst Etelt), egy vállalkozó 56 éves feleségét kegyetlenül, kézi baltával ölte meg. A nyomozás gyorsan eredményt hozott: a bűntény elkövetésének napján Kovács Magdolna ugyanis a Magyar Agrár és Járadékbank egyik fiókjában készpénzt akart felvenni, a lány azt hazudta a hivatalnokoknak, hogy asszonya betegen fekszik, ezért őt küldte maga helyett a bankba. Az bankban azonban gyanút fogtak, ezért azt közölték vele, hogy két hivatalnok kiszállítják a pénzt Baschné otthonába. Kovács Magdolna a gyilkosság idején 37 éves, cseléd, református, pusztorgoványi származású, budapesti lakos volt. Az írástudatlan cselédről a Kísérleti Kriminológiai Osztály fennmaradt anyagai között található egy kis papír, amelyre a pszichológus feljegyzést írt. Ebben megpróbálta megmagyarázni a cselédlány tettét. A feljegyzés szerint a lány szorgalmas, dolgos „ragaszkodó cseléd typus” volt, aki „zavarában és a feljelentéstől való félelmében asszonyát, kit szeret -, baltacsapásokkal” megölte. A gyilkosság utáni hetekben, 1919. február 25-től március 11-ig Magdolnát előzetes letartóztatásban, majd március 11-től vizsgálati fogságban tartották szándékos emberölés és lopás vádjával. Kovács Magdolna beismerte a lopást, és azt, hogy heves szóváltást követően kegyetlenül megölte gazdasszonyát. 1921-ben

⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső: Hogyan születik a vers és a regény? In: Nyelv és Lélek, Budapest, 1971, 462.o.

fegyházbüntetését 14 évre módosította a Kúria, túl enyhének tartva a vádlottra korábban kiszabott büntetés mértékét. Magdolna egy időre a márianosztrai börtön lakója lett.⁸

Kosztolányi sohasem árulta el konkrétan, ki inspirálta Édes Anna alakját. Regénye ugyanakkor fontos társadalomtörténeti lenyomata a cselekményben ábrázolt korszaknak. A korrajzjellegét erősítik a szereplők kidolgozott karakterei. A lélektani regényként is emlegetett műben az író egyaránt elemzi a szereplők tudatalatti és tudatos viselkedését, ami felidézi Sigmund Freudnak a hatását. Tanulmányomban külön fejezetet szánok a mű jogpszichológiai szempontú elemzésének, ezért ehelyütt csak jelezni kívánom, hogy a korszak pszichológiai irányzatainak mélyreható ismerete egyértelműen kimutatható a regényben. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza unokatestvérek voltak, íróként és magánemberként is mindketten elmélyültek Sigmund Freud pszichoanalitikus elméleteiben, az emberi lélek titokzatos dimenzióiba, és az ösztönök világában. Vélhetően ennek köszönhető a gyilkosság részletekbe menő, aprólékos kidolgozása is.

Kosztolányi nem volt jogvégzett ember, ugyanakkor a regény második része a büntetőeljárás világába kalauzolja az olvasót. A regényt büntetőjogi és büntetőeljárásjogi szemmel vizsgálni fogom, előjáróban azonban szeretném rögzíteni, hogy alapvetően Kosztolányi a büntetőeljárással tisztában volt, e tudásához társította igazságérzetét és a jellemek iránti érzékenységét.

A regény időben jól elhelyezhető: 1919. július 31-én délután ötkor kezdődik és 1920. november végéig tart. (pontosabban a Kúria döntés 2021. decemberében születik- de erre mindösszesen néhány mondat utal.)

III. Édes Anna története

A regény elején Budapest I. kerületében (Krisztinavárosában), az Attila utca 238. számú házban Vizi Kornél miniszteri jogtanácsos örömmel olvassa a legfrissebb híreket: 1919. július 31-én a

⁸ TRÁDLER Henrietta: Az igazi Édes Annák, SIC ITUR AD ASTRA : (66) pp. Budapest.2017.191-226. o

proletárdiktatúra megbukott, Kun Béla népbiztos elmenekült az országból. Ficsor házmester Vizedék csengőjének megjavítása közben a ház asszonyának beajánlotta unokahúgát, aki szorgalmas cseléd lenne a háznál. Az asszony amúgy is elégedetlen volt már cselédjével, Katicával, így kapva kapott az alkalmon. Augusztus 14-én beállított Ficsor a beajánlott cseléddel. Anna 19 éves, középmagas, vékony testalkatú, barnásszőke hajú, kék szemű, félénk lány volt. Szorgalmas cselédnek bizonyult, csupán egyszer történt egy kisebb baleset, mikor összetört egy kis babatükröt, amiért nagyon dühösen megszidta Vizedé, mert az a hat évesen elhunyt lányának a tükre volt. Anna ekkor közölte a rokonával Ficsorral, hogy nem marad tovább, mert nem tudja megszokni ezt a házat, de nagybátyja lebeszélte erről az elhamarkodott lépésről. Vizedé Anna segítségével átrendezte a lakást, közben csapdákat állított, így győződött meg arról, hogy a lány nem lop. Mikor végeztek a nagytakarítással, meghívták a ház összes lakóját (eljöttek Drumáék, Moviszterék és Vizedé úr tanácsos barátja, Tatár Gábor is családjával). Vizedé büszkén mesélt nekik Annáról, gyakorlatilag hiba nélkülinek tüntette fel. Anna továbbra is szorgalmasan dolgozott. Nem volt torkos, nem igényelt pénzt, nem tartott szeretőket. Egyetlen szenvedélye a munka volt. Egy szeptemberi reggelen megérkezett Patikárius Jancsi, Vizedé unokaöccse. Vizedé segítette a fiúnak munkát szerezni egy pesti bankban. A 21 éves fiú szabadidejében barátjával gyakran látogatta a hölgyismerőseit. Október elején Vizedéket rokonaik Egerbe hívták szüretelni. Jancsi Vizedék távollétében megkörnyékezte Annát, aki kezdetben tiltakozott, de aztán magával ragadta a szenvedély. A következő négy nap a szerelem mámorában telt, ezt követően azonban Jancsi levegőnek nézte, kerülte Anna társaságát. Néhány hét múlva a lány annyit közölt Patikárius Jánossal: szégyen. Az úrfi egy nőgyógyász barátjától szerzett valamilyen port, s megkérte Annát, vegye be. Bár kezdetben nagyon rosszul lett tőle: előbb a látása, majd a hallása ment el, végül „szerencsésen” elmúlt a baj. Mikor aztán Jancsi számára egyre kínosabb lett az ottlakás, elköltözött.

Beköszöntött a tél, Vizedék kályháival rengeteg baj volt, ezért átjött Báthory Árpád, a szomszéd házból lakó kéményseprő, aki arról panaszkodott Annának, hogy felesége halála óta nincs asszony a háznál, aki nevelné a 14 éves lányát, aztán később többször is meglátogatta a cselédlányt. Anna Báthory lánykérésére gondolkodási időt kért. Nem sokkal ezután Anna közölte asszonyával, hogy felmond, mert feleségül megy a kéményseprőhöz. Vizedé lelki téréssel elérte, hogy a lány megtört, s maradt cselédnek.

Vizedé Kornélt helyettes államtitkárrá léptették elő 1920 tavaszán. A nagy esemény tiszteletére Vizedék úgy határoztak, estélyt adnak. Erre az alkalomra az egész házat átalakították, a házból lakók

segédkeztek a cselédjeikkel együtt. A multság nagyon jól sikerült, a vendégek hajnali háromkor hagyták el az épületet. Vizyné annyira fáradt volt, hogy azonnal ágynak esett, meghagyta Annának, hogy majd reggel takarítson ki. A lány azonban másként cselekedett: Elkezdett enni, majd előkerítette a konyhakést, s belopódzott gazdái hálószobájába, mikor az asszony felocsúdott, egy gyors mozdulattal szíven szúrta. Kiáltására férje is felébredt, hosszú dulakodás kezdődött, végül a lány több késszúrással végzett vele. Mikor Anna belátta tettét, lerogyott a heverőre, és elaludt. Délután kettőig senki sem figyelt fel a szokatlan némaságra, akkor viszont már rendőrt hívtak. Szűcs Antal őrmester vezetésével feltörték az ajtót. A lakásban Annát találták, a hálószobában pedig két vérbe fagyott holttest hevert. A lány rögtön beismerte bűnösségét.

A rendőrségen Anna ismét beismerte a gyilkosságot. A tárgyalásra, amit novemberben tartottak, hivatalból rendeltek a lány mellé védőügyvédet, akinek ez volt első komoly tárgyalása. Először Annát, majd a tanúkat hallgatták meg. A tárgyalást a vádbeszéd és az ügyvéd igencsak hosszúra nyúlt védőbeszéde zárta. Háromnegyed óra múlva megszületett az ítélet: Édes Annát bűnösnek találták, és 15 évi fegyházbüntetésre ítélték. Ennek végrehajtására a márianosztrai fegyintézetben került sor.

A regény tartalmaz egy epilógust is: 1922-et írtak. A néhai Víz Kornél házat Patikárius Ferenc örökölte, aki Vízék lakásában ügyvédi irodát üzemeltetett.

IV. A magyar igazságszolgáltatás intézményei a gyilkosság elkövetésekor

A regény 1919. július 31-én délután öt órakor kezdődik. Édes Anna 1919. augusztus 14-én áll szolgálatba Vízéknél. A gyilkosság estéjének dátumát így jelölte meg Kosztolányi: „május végén egy lanyha, derült napon”, a XIX. fejezetben aztán a dátum is megjeleik 1920. május 28-a. A regény a tárgyalást és ítélethozatalt 1920. november közepére datálja. Az ügyvéd és az ügyész is fellebbezett, a Királyi Tábla 1921. tavaszán, a Kúria 1921. decemberében hozta meg ítéletét, Annát 1922. januárjában szállították Márianosztrára, ahol szabadságvesztés büntetést töltötte.

A jogtörténeti elemzés és az intézményrendszer vizsgálata során az 1920 május 28. és 1920. november közötti időszakot kell figyelembe vennünk. Bár az 1918. évi Népköztársaság és az 1919. évi Tanácsköztársaság idején hatályos jogszabályok megváltoztatták a büntetőjogi normákat, azonban azokat az 1920. évi I. törvénycikk eltörölte, így a 1918. előtti jogszabályok voltak a bűncselekmény⁹ elkövetésekor és a tárgyalás idején hatályban.

A büntetőeljárásban résztvevők eljárásrendjét a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk (továbbiakban: Bp.) tartalmazta. A Bp.-ben elfogadásakor nem került letisztázásra a bíróságok hatásköre, azt az 1897. évi XXXIV. törvénycikk állapította meg. A Bp. szabályain 1900 után több törvény is változtatott, módosított.¹⁰

A kiegyezést követően lehetővé vált Magyarországon, hogy a gyakorlatban is megvalósuljon a hatalmi ágak szétválasztása, azaz az igazságszolgáltatás függetlenítése a törvényhozástól és a végrehajtó hatalomtól.¹¹

A magyar törvényhozás az igazságszolgáltatás szervezetrendszerének kiépítését időben eltolódó, de egymásra épülő szabályozással végezte el. A törvényhozás 1868-ban a polgári perrendtartás keretében határozta meg a felsőbíróság szervezetét, felállította a Kúriát és az ítéletábrákat. Második lépcsőben (1869-ben) a bírák kinevezéséről a bírói kvalifikáció meghatározásáról, a bírói függetlenség és összeférhetetlenség kimondásáról rendelkeztek¹². A törvény deklarálta a bírói függetlenség elvét, részletesen szabályozta a bírói állások betöltésének mikéntjét és a bírói összeférhetetlenség kérdését. A bírói függetlenség garanciájaként rögzítette a jogszabály, hogy a bíró kizárólag a törvények, rendeletek és törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni, valamint, hogy a törvényi rendelkezések folytán felállított bíróságokat megszüntetni vagy új bírói fórumokat létrehozni csak törvény útján lehet.

⁹ A regényben több büntetőjogilag értékelendő cselekmény is történt, azonban a tanulmányban az emberölésre koncentrálok.

¹⁰ Ilyen volt az 1907. évi XVIII. tc., az 1908. évi XXXVI. tc., az 1913. évi VII. tc., és a semmisségi panaszra vonatkozó rendelkezések módosításáról szóló 1914. évi XIII. tc.

¹¹ Az utóbbi két hatalmi ág - a törvényhozás és a végrehajtó hatalom - különülése már korábban megtörtént, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztására azonban csak a kiegyezést követően került sor

¹² A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk.

Az első folyamodású bíróságok kialakítását az 1871. évi törvényhozás vállalta magára¹³. A Királyi Járásbíróságokról és Királyi Törvényszékekről - mint elsőfolyamodású bíróságokról 1871. évi XXXI. törvénycikk rendelkezik. A törvényszékek elsőfokú, általános hatáskörrel bíró szervek voltak. A törvényszék hatáskörét és illetékességét a jogszabály meghatározta. Törvényszékeket minden megyeszékhelyen és más nagyobb városokban szerveztek, illetékesség okán a regényhős ügyét a Fővárosi Törvényszék tárgyalta volna. A törvényszék az V. kerületben levő, az Alkotmány-, Markó-, Koháry- és Sólyom utcák által határolt telken épült, a vizsgálat alatt levő foglyok számára szolgáló fogházzal, amely egy T alakban épült 5 emeletes fogház volt, a Markó-utca felőli oldalon helyezkedett el és összeköttetésben állt a főépülettel.

1871-ben vezették be az állami érdeket képviselő, vádképviselőt ellátó, a törvények végrehajtásán őrködő ügyészséget, korábban Magyarországon egységes ügyészségi szervezet nem volt. A bírósági szervezet átalakításával napirendre került a vádképviselő újrendszerű megszervezésének a szükségessége is. Ennek az igénynek tett eleget az 1871. évi XXXIII. törvénycikk - A királyi ügyészségről. Az ügyészség egy szigorúan centralizált és hierarchikus szervezet volt. Az ügyészségi szervezet 'első' hatóságai: a királyi ügyészségek voltak, amelyek a törvényszékek mellé lettek felállítva. A szervezet 'következő fokán' a királyi főügyészek helyezkedtek el, akik az ítéletábrák mellett látták el feladatukat, legfelül a koronaügyész állt, akinek helyzete igen sajátos volt, mert a jogszabály szerint többi ügyészségi szerv nem volt neki alárendelve.

A királyi ügyészek hatásköre bűnvádi ügyekben négy nagy csoportot képezett, nevezetesen a büntetőeljárás kezdeményezését, büntetőperekben a közvádlói teendők ellátását, a jogorvoslati lehetőségeket és a jogerősen kiszabott büntetés végrehajtásának az eszközölését. Nyomozást a bűnvád perrendtartás értelmében az ügyész rendelt el, melynek lefolytatásra „rendőri hatóságok és közegek” voltak hivatottak.

Bíró és ügyész az lehetett, aki magyar állampolgár volt, huszonhatodik életévét betöltötte, feddhetetlen jellemű volt, csódeljárás vagy gondnokság alatt nem állt és a következő elméleti és gyakorlati képzettséggel rendelkezett: köz- és váltóügyvédi vizsgát letette vagy a szabályszerű elméleti vizsgák utolsójában letételétől számított három évi előkészítő szolgálat után a bírói vizsgát

13 A bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. törvénycikk

letette. Az ügyészségi törvény a királyi ügyészek, főügyészek és a koronaügyész számára előírta: az tölthette be a pozíciót, aki „legalább három évi bírói, alügyészi vagy önálló ügyvédi gyakorlatot igazol. Az állásokat pályázat útján töltötték be.

A dualizmus első évtizedében született meg az ügyvédek érdekképviseleti szerve, az ügyvédi kamara, továbbá a közjegyzőség intézménye. Az ügyvédi kamara az első ügyvédi rendtartás szerint¹⁴ egy vagy több törvényszék területén lévő, az ügyvédi lajstromba fölvetett gyakorló ügyvédek magában foglaló testületi szervezet volt. Édes Anna ügyében pártfogú ügyvéd járt el, melyet a bíróság felhívásra a kamara rendelt ki. Előírás volt „[h]a a kirendelt ügyvéd a reája bizott képviseletet elvállalni vonakodik, vagy hanyagul viszi: a választmány ellene fegyelmileg jár el és szükség esetében az ő költségére más ügyvédet bizhat meg a képviselettel.”

A rendőrség megszervezése Budapesten szintén a dualizmus idején zajló reform része volt, 1881. évi XXI. törvénycikk szabályozta a Budapest főváros rendőrségének működését. Hatásköre a jogszabály életbelépésekor az 1872-ben megalakult fővárosra terjedt ki, majd működési körét Újpestre és Rákospalotára, 1912-ben Kispestre, Erzsébetfalvára, Pestszentlőrincre és 1916-ban Csepelre. Tehát a regénybeli bűncselekmény helyszínén eljárni hivatott volt a fővárosi rendőrség. A rendőrség feladata volt - többek között - a személy és vagyonbiztonság megóvása, a béke és a közrend védelme, a büntetőtörvények és rendeletek betartatása, a büntetendő cselekmények elhárítása, - vagy ha már megtörténtek - kinyomozása, illetve az elkövetők őrizetbe vétele és átadása az illetékes hatóságnak. A rendőri tevékenységet ellátó szervezet a fővárosban két nagy részből állt: a központi hivatalból (főkapitányság) és a rendőri kerületekből (kerületi kapitányságok). Az akkori szabályok értelmében a rendőrséghez olyan 23-40 év közötti, magyar állampolgár férfiak jelentkezhetek, akik tökéletes egészséggel, erős testalkattal és feddhetetlen előélettel bírtak. Elvárt követelmény volt a legalább alapszintű írni-olvasni tudás, és oktatáson vettek részt. Török János főkapitány egyik nagyléptékű reformja volt a nyomozást segítő detektívintézmény 1885. évi felállítása. A századfordulót követően a detektívnek jelentkezők többsége már az átlagnál magasabb műveltséget szerzett, több nyelven beszélő emberek voltak. 1901-től már csak érettségizett vagy jogot végzett embereket vettek fel a testületbe. Tíz évvel később a detektívek létszáma már lehetővé tette a specializálódást¹⁵. A tíz

14 Az ügyvédi rendtartásról szóló 1874. évi XXXIV. törvénycikk

15 1886-ban még 27 detektív volt, 1914-ben már 270 detektív dolgozott a detektív testületben

osztályból az egyes osztály foglalkozott emberi élet elleni és a szemérem elleni bűncselekményekkel, rablás, zsarolás, gyújtogatás, közveszélyes cselekményekkel.

A bűnügyi osztály és a detektívtestület kölcsönös információcserével dolgozott¹⁶. A századfordulóra általánossá vált az ujjlenyomatok és a fényképfelvételek készítése, szervezettebb nyilvántartás jött létre.

V. Büntetőeljárás az 1920-as években

1. Az előkészítő eljárás: nyomozás és elővizsgálat

A bűnvádi eljárásról szóló törvény a törvényszékek előtti eljárásban a büntető pernek két főszakaszát különbözteti meg, az előkészítő és a főeljárást.

Az előkészítő eljárás nyomozásra és elővizsgálatra oszlik. Az előkészítő eljárás feladata „a vádló tájékoztatására szükséges adatoknak kipuhatolása”¹⁷, a elővizsgálatnak célját pedig annak kiderítése teszi, hogy forognak-e fenn a terhelt ellen bizonyítékokkal támogatott oly adatok, melyek vád alá helyezését megokolhatják. Ez utóbbi esetben a terhelt vád alá helyezésének s a vég- (fő-) tárgyalás kitűzésének van helye, amelyre a bizonyítási eljárás, a bizonyítékok felvétele, a vádnak érdemleges „elintézése” tartozik.

Az előkészítő eljárás alatt - jellegének megfelelően - a bizonyítékoknak nem felvétele, hanem csak gyűjtése történik. „A rendőri hatóságok és közegek”¹⁸ kötelesek a nem magánindítványra üldözendő bűncselekményeket külön felhívás nélkül is hivatalból nyomozni és a tudomásukra jutott adatok

16 A bűnügyi osztály és a detektív testület is a rendőrség szervezetén belül működött.

17 A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk (továbbiakban: Bp.) 93. §

18 Bp. 85. § - értelmező rendelkezések

megjelölésével, valamint a bizonyító tárgyak áttétele mellett az illetékes kir. ügyészségnél följelenteni. A nyomozást a feljelentés megtétele után is tartoznak folytatni és különösen a bűncselekmény nyomainak épségben tartása, a tettes vagy részes elrejtőzésének és megszökésének megakadályozása és a tényállás felderítése végett a szükséges intézkedéseket megtenni és ezekről is a kir. ügyészséget sürgősen értesíteni.”¹⁹

A Bp. szerint a nyomozást teljesítő rendőri hatóság megidézhet, kihallgathat mindenkit (kivéve akit eskü köt), akitől a kiderítendő ténykörülmények tekintetében felvilágosítást vár. A kihallgatásról jegyzőkönyvet kell felvenni. A nyomozó hatóság megtilthatja a nyomozás színhelyén levőknek az onnan való távozást, vagy utasíthatja őket, hogy a nyomozás befejezéséig ugyanabban vagy valamely szomszéd házban vagy helyiségben tartózkodjanak.

Aki e tilalmat vagy rendelkezést megszegi, vagy a hivatalos eljárást szándékosan zavarja, vagy a nyomozó hatóság hatáskörébe tartozó intézkedéseknek ellenszegül, letartóztatható. A fogvatartás huszonnégy óránál tovább nem tarthat; ha pedig a nyomozást előbb befejezik, azt azonnal meg kell szüntetni. A félnek vagy a sértettnek ügyvédje, a szakértő vagy a bírósági tanú csakis távozásra kötelezhető, s arra is csak akkor, ha figyelmeztetés ellenére szándékosan zavarja a nyomozást. Amennyiben szemle, lefoglalás, személymotosás vagy házkutatás foganatosítása vagy előzetes letartóztatás elrendelése válik a nyomozás folyamán szükségessé a nyomozás iratainak vagy másolatuknak bemutatásával a vizsgálóbírónál indítványozza, de halaszthatatlan esetben a nyomozást teljesítő rendőri hatóság is elrendelheti és foganatosíthatja, majd az arról készült jegyzőkönyvet kell a vizsgálóbírónak megküldeni, aki arról határozatot hoz. A nyomozás folyamán nemcsak a terhelő, hanem a mentő körülmények is fel kell deríteni és a gyanúsított érdekében is be kell szerezni a bizonyítékokat.²⁰

A fentiek ismeretében nézzük, hogy hogyan történt mindez a regényben: 1920. május 29-én 13.30-kor Budapest, I. kerület, Attila utca 238. szám alatt, aznap már többször keresték az első emeleten

19 Bp. 94. §

20 Bp. 93. §-100. §

lakó Víz Kornéléket, s miután - bár a szobák ablaka nyitva - nem nyitottak kopogásra ajtót és a telefont sem vették fel, szóltak a ház lakói a rendőrségre (elszaladtak rendőrért). Szűcs Antal őrszemes rendőr érkezett a helyszínre. Mint ahogy fent ismertettem a rendőrség két nagy részből állt, a központi hivatalból és a kerületi kapitányságokból. Az őrszemes rendőr a közrendre és a közbiztonságra felügyelő rendőr volt, a kerületi kapitányságon teljesített szolgálatot.

Két - helyszínen választott - hatósági tanú előtt feltörte a lakás ajtózárat. A műben szereplő ezen eljárás a Bp. szabályozással és a Budapest főváros rendőrségéről szóló 1881. évi XXI. törvénycikk 23. §-val teljesen összhangban van ²¹.

A rendőr a házat megvizsgálva felfedezte a holttesteket és az ott várakozó Édes Annát. Rákérdezett Annára „Te voltál? Anna lesütötte a szemét, mint aki vall.” Üvöltve kérdezte „Miért tetted?”, de választ nem kapott. Ez esetben sem a kérdés, sem annak mikéntje nem volt jogszerű. Ugyanakkor helyesen járt el, amikor a báméskodókat kiküldte a lakásból és arra utasította a házfelügyelőt, hogy gondoskodjon arról, hogy senki ne hagyja el a ház területét. Mindezt a Bp. 97. §-a írta elő számára: „[a] nyomozó hatóság megtilthatja a nyomozás színhelyén levőknek az onnan való távozást, vagy utasíthatja őket, hogy a nyomozás befejezéséig ugyanabban vagy valamely szomszéd házban vagy helyiségben tartózkodjanak.”, a nyomok megőrzési kötelezettsége (báméskodók eltávolítása) a Bp. 87. §-a alapján szintén a jogszabályok szerinti eljárás.

Ezt követően - miután minden olyan cselekményt elvégzett, amelyet késedelem nélkül meg kellett tennie - a rendőr telefonált felettesének a nyomozás elrendelése érdekében: „Egykerületi kapitányság? (...) Szűcs Antal 1327-es rendőrőrmester, alázattal jelentem a fogalmazó úrnak... Gyilkosság történt ... kettős gyilkosság ... Attila út 238. első emelet ... Víz (...) Kornél ... mindkettő meghalt...A tettest elfogtam ...A helyszínt fönntartom...”²²

Szirénázva két rendőrautó érkezett szinte azonnal. Az egyik autóban az ügyeletes tiszt kísértében egy tanácsos érkezett a főkapitányságról, a vizsgálóbíró és a rendőrorvos. A másik autóban pedig detektívek. A fentebb részleteztem a korabeli rendőrség felépítést, itt mindössze érintőlegesen

21 Bp. 177 §-183. §, és a 1881. évi XXI tc. 23. §-a

22 KOSZTOLÁNYI Dezső: Édes Anna - <http://mek.niif.hu/04700/04772/04772.pdf>- 116.o (2023.07.26.) továbbiakban: i.m.

szeretném megemlíteni, hogy az 1881-ben létrejött fővárosi rendőrség szervezeti felépítése szerint központi hivatalra (főkapitányság) és kerületi kapitányságra tagozódott.²³ A főkapitányság tisztjei közé tartozott a rendőrtanácsos és a tiszti orvos is. A főkapitányságon belül tevékenykedtek az un. detektívek 1886-tól. A volt Európa Szálló épületének (napjainkban az V. kerület Zrínyi utca és Ferenc József tér sarka) második emeletén kapott helyet a Detektív és a Bűnügyi osztály is. A szakértelmük miatt még a tanácsköztársaság idején sem oszlatták fel őket. 1920. január végén 590 detektív volt állományban, a detektívek ekkor már specializálódtak, külön osztály foglalkozott az élet elleni bűncselekményekkel. A nyomozásra a megbízást a bűnügyi osztály vezetője adta a detektívfelügyelőnek, a nyomozati irány megjelölésével.

A rendőrtanácsos indítványozta a vizsgálóbírónak, hogy tartsák meg a helyszíni szemlét.²⁴, a Bp. 98. §-a szerint így is kellett eljárnia. Bár a regényben nem olvashatunk róla, de erről a vizsgálóbírónak döntenie is kellett, és vélhetően meg is tette a mű további sorait olvasva legalább is erre következtethetünk. A Bp. 236. §-a alapján a szemlét a vizsgálóbíró vezeti.

A regényben a szemle részletesen le van írva a következőképpen:

„A daktiloszkópus fölfedezett két ép és használható ujjnyomot, mindjárt magával vitte a paplant, a párnahuzatot, hogy rögzítse. A fényképezészek fotografáltak.”

Itt egy kicsit meg kell állnunk. 1888-ban Sir Francis Galton természettudós és genetikus kimutatta, hogy az ujjhegyben található jellegzetes vonalak - a papilláris vonalak - egyediek. 14 év múlva Magyarországon már ismerték a daktiloszkópiát hála dr. Pekáry Ferenc rendőrkapitánynak, aki az ujjlenyomat alapján történő személyazonosítással Londonban megismerkedett és rögtön intézkedett magyarországi meghonosítása érdekében. És hogy a személyazonosítás ezen módszere a jogász szakma minden képviselője számára ismert legyen dr. Gábor Béla rendőrségi segédfogalmazó 1905. február 25-en a Magyar Jogász Egylet teljes ülésén előadást tartott „A dactyloscopia rendszere” címmel, amelyet később nyomtatásban is kiadtak. Az ujjlenyomat-felvétel úgy történt, hogy sima horganylemezen gumihengerrel egyenletesen szétterített festékre nyomták rá a hüvelykujj felső

23 1881. évi XXI. tc. 39. §

24 i.m.116.o

ízületét, a köröm jobb szélétől a bal széléig elfordítva, és a festékes ujjlenyomat rajzot rávitték egy fehér lapra. 1903-tól (a kontinensen elsőként) Magyarországon ujjnyomat-nyilvántartást készítenek.

A fényképfelvételek kapcsán érdekesség, hogy Gróf Teleki László politikus halálának helyszínén készítették az első rendőrségi helyszínelő felvételeket 1861-ben. Ez kuriózumnak volt tekinthető, mert bár az elkövetők fotóiból volt arcképanyilvántartás az 1880-as évektől, azonban tárgyi bizonyítékok fényképfelvétellel rögzítéséről csak jóval későbből, 1909-es évektől van adat.

A fotósok és az ujjlenyomat rögzítők, valamint a fogalmazó vélhetően a vizsgálóbíró, főkapitánysági tisztek és detektívek után érkezhettek, de erre nézve nincs adat a regényben.

Folytatva a regényben olvasható szemlét a halószobában találjuk magunkat, ahová a rendőrorvos, a rendőrtanácsossal a vizsgálóbíróval és a fogalmazóval vonult be. Elsőként a két holttestet vizsgálták meg. A szemle regénybe foglaltan, írói kiegészítésekkel jelenik meg, azonban az elemzés szempontból az alábbiakat kell kiemelni:

„Vizné az ágyban feküdt hanyatt, egyetlen vérfolt nélkül. (...) Szája csukva volt (...) A kés egyenesen szíve közepébe hatolt, csak egyetlen nagy sebe volt, nyilván azonnal meghalt, belső elvérzés következtében, szenvedés nélkül. (...) Víz a dívány előtt hevert, a földön, egy már megalvadt fekete vértócsában, kilenc sebbel. Látszott, hogy utolsó leheletéig viaskodott. Nehezen halt meg, és - amint az orvos megállapította - jóval később, mint a felesége, hosszú haláltusa után. Állkapcáit összeszorította, (...), mindkét keze ökölbe szorult. Az áldozatokon már mutatkoztak a hullafoltok. (...) A sarokban megtalálták a kést, félretették, mint bűnjelet. Leltárt készítettek a bútorokról, centiméterrel lemérték a szobát, szeltében-hosszában, fölverték a tervrajzát, belerajzolták a két holttestet. A doktor diktálta a jegyzőkönyvet.”²⁵

²⁵ i.m.116-117.o

Ezt követően a rendőrtanácsos utasításra a detektívek átkutatták a szobákat és jegyzőkönyvben rögzítették még azt is, hogy Édes Anna ágya nem volt megvetve, nem akart tehát lefeküdni, és ebből arra következtettek, hogy a tettes készült a gyilkosságra.

A rendőrorvos nem csak a holttesteket vizsgálta meg, hanem az elkövetőt is a rendőrtábornok kérésre: „Annát az orvos még közelebb állította az ablakhoz. Becsukott tenyerét a lány szeméhez tartotta, s elkapta onnan gyorsan, sokszor egymás után, mintha játszanék odanyúlt a füle kagylóra mögé, erősen nyomogatta. Kérdezősködött erről - arról. Leültette egy székre, veregette a térdét.” Ez az orvosi vizsgálat azonban még nem az elmeállapotot vizsgáló szakértői vizsgálat volt.

Miután a rendőrtanácsos rablógyilkosságra gyanakodott, megmotoztatta Édes Annát. A Bp. 189. §-t betartotta, hiszen motozás előtt rákérdezett a cselédre, aki azonban semmit sem válaszolt.

Kihallgatása érdekében a rendőrségre kísérték az elkövetőt bilincsben. A vizsgálati fogság fogamatba vétele történt ily módon, azonban a bilincs használatának jogszerűsége vonatkozásában lehetne vitát nyitni. Vélhetően ez kifejezetten célja is volt Kosztolányinak. A Bp. 156. §-a alapján akkor alkalmazható a bilincs, ha „ha ellenállt, vagy ha megszökésétől alaposan kell tartani, s ez más módon meg nem akadályozható.” A regényben az író így írja le a történetet: „Menjünk. A lány nem mozdult. Erre közrefogták, az egyik detektív a karjához ért. Ő azonban egész könnyedén eltolta magától. A tanácsos (...) odaszólt a detektívnek: bilincselje meg.”²⁶

„Édes Annát a rendőrségen beismerő vallomása után letartóztatták. ujjlenyomatot vettek tőle, háromszor lefényképezték, aztán átkísérték az ügyészségre a Markó utcai fogházba.”²⁷

Előzetes letartóztatás a Bp. 141. §-a alapján akkor volt elrendelhető, ha az elkövetőt tetten érték, de a tetten ért személy kiléte azonnal nem volt megállapítható, ha megszökött, vagy megszökéstől kell tartani, ha „állandó tartózkodóhelye vagy rendes keresetforrása nincs (...) vagy az alkalmazandó büntetésnek előrelátható nagyságánál fogva alaposan lehet tartani”, bizonyíték elrejtése, tanúk befolyásolása okán, ha alaposan lehetett attól tartani, hogy újabb bűncselekményt követ el, stb.

26 i.m.117.o

27 i.m. 119.o

2. Vizsgálat

Az elővizsgálat célját a törvény úgy határozza meg, hogy „azoknak az adatoknak birói kiderítése és megállapítása, melyek alapján eldönthető, hogy van-e helye a főtárgyalás elrendelésének, vagy hogy meg kell-e szüntetni a bűnvádi eljárást.”²⁸

A vizsgálóbíró az elővizsgálatot akkor rendelte el, ha az a jogszabályban feltüntetett esetekre vonatkozott és azt a vádló (ügyészség) kérte. A gyilkosság azon bűncselekmények körébe tartozott, amely az elővizsgálat elrendelését eredményezte és miután Édes Anna ügyében a regény elbeszélése alapján volt elővizsgálat, így vélelmezhetően azt az ügyészség kérte és a vizsgáló bíró el is rendelte. A Bp 118. §-a alapján a már meglévő bizonyítékok mellett először a terheltet hallgatja ki, majd a tanúk, szakértő kihallgatásával folytatja. Minden vizsgálati cselekményről jegyzőkönyvet kell felvenni. A Bp. 125. §-a alapján a vádló és a védő a terheltnek és a tanuknak kihallgatásánál, a terhelt pedig a tanuk kihallgatásánál nem lehetnek jelen. A vizsgálóbíró tevékenységét a törvényszéken működő vádтанács ellenőrzi.

A regényben „ a vizsgálóbíró, miután tüzetesen áttanulmányozta a rendőrségi jegyzőkönyveket, nem sokkal látott világosabban, mint azok, akik úton-útfélen holmi mendemondák alapján beszéltek róla ... „

Édes Anna ügyében eljáró vizsgálóbíró többször is meghallgatta őt: „már unta is, annyit faggatta. Elmondatta, hogy ekkor meg ekkor mit csinált, biztatta, hogy emlékezzék vissza, ez nehezen ment, erre a nagyságos úr²⁹, aki mindenre jobban emlékezett, segített neki. Már óráról órára, percről percre megállapították az utolsó napok történéseit. (...) a vádlott előtte se vallott egyebet, mint a rendőrségen. Csak arra kérdésre nem tudott felelni, hogy miért követte el a tettét. „

²⁸ Bp. 102. §

²⁹ a vizsgálóbíróra használja a nagyságos úr kifejezést.

A regény szerint ezt követően sorra idézték be a tanúkat: az Attila út 238. szám lakóit, Patikárius Jánost és a gyanúsított édesapját. A regény néhány vallomást ismertet: Drumát Szilárd (házban lakó fiatal ügyvéd), Stefit (Druma Szilárdék cselédje), Etel (Moviszterék cselédje) Édes István (vádlott édesapja) és neje vallomását.

Druma Szilárd azt vallotta, hogy már az estélyen látta a lányt késsel babrálni és a fürdőszobában settenkedni, ezzel az előre eltervezettséget és a szándékosságot bizonyította.

Etel bőbeszédűen egy közös kirándulásról mesélt, ahol Anna álmából riadva úgy viselkedett, mint „valami bolond”.

Stefi Jancsi úrfi háza előtt látta kószálnia gyilkosság előtt két héttel.

Édes Istvánt a neje jelenlétében hallgatta meg a vizsgálóbíró. Az édesapa folyton a nejét figyelte, és úgy mesélte el, hogy mindig baj volt a lányával. Felesége azonban sokat beszélt, vádolta Annát, régi eseteket mesélt, hogy rá is támadt korábban Anna. „De aztán ellentmondásba keveredett. A vizsgálóbíró felismerte a helyzetet, hazaküldte őket.” Azaz a bíró felismert, hogy a tanú hölgy érdeke az volt, hogy Annát elítéljék, így nem volt elfogulatlan tanú, a vádlott édesapja pedig a neje által befolyásolt tanú volt.

A vizsgálóbíró a Bp. előírásával egyezően „Megvizsgáltatta a gyanúsított elméleti állapotát. A törvényszéki orvosszakértő (...) bizonyítványt állított ki, mely szerint a vádlott vérszegény, különben beszámítható.” Minderre azért volt szükség, mert az eljárást meg kellett volna szüntetni, vagy felfüggeszteni, ha az elmeállapota a beszámíthatóságot kizárja.³⁰

Itt szeretném megjegyezni, hogy a vizsgálat során a regényben Anna vádlottként szerepel, azonban a vád alá helyezés előtt terheltnek, vagy gyanúsítottak nevezik az eljárás alá vont személyt.

Miután a vizsgálóbíró meggyőződött arról, hogy minden szükséges vizsgálatot lefolytatott, azaz a vizsgálatot befejezte az ügyiratot felterjesztette az ügyészségre.

Az ügyész az iratok alapján benyújtotta a vádiratot: Édes Annát előre megfontolt szándékkal elkövetett gyilkosság címén vád alá helyezték. A vádiratról egyéb információ nincs a regényben, azonban érdemes tudni, hogy annak tartalmaznia kell a „terhelt nevét, annak megjelölésével, hogy fogva van-e vagy nincs; a vád tárgyává tett bűncselekménynek vagy bűncselekményeknek tüzetes megjelölését a törvényben megállapított és a tényállásból vett ismertető jelek szerint; a tényállásnak a nyomozás, illetőleg a vizsgálat adataiból merített tömör, összefüggő és tárgyilagos elbeszélését és a bizonyítékok megjelölését; a főtárgyalásra illetékes bíróság megnevezését. A kir. ügyészség a vádiratban az előzetes letartóztatás vagy a vizsgálati fogság elrendelése, fentartása vagy megszüntetése tárgyában is köteles nyilatkozni. A vádirathoz csatolandó a megidézendő tanúk és szakértők, illetőleg a főtárgyalásra beszerzendő egyéb bizonyítékok jegyzéke.”³¹

Ezen a ponton elkerülhetetlen, hogy áttekintsük a korabeli büntető anyagi jogszabályokat. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk (Csemegi-kódex) 278.§-280.§ szabályozzák a vádiratban szereplő tényállást az alábbiak szerint:

„278. § A ki embert előre megfontolt szándékból megöl: a gyilkosság büntettét követi el, és halállal büntetendő.

279. § A ki embert szándékosan megöl. ha szándékát előre nem fontolta meg: a szándékos emberölés büntettét követi el és tíz évtől tizenöt évig terjedő fegyházzal büntetendő.

280. § „Életfogytiglan tartó fegyházzal büntetik a szándékos emberölést: ha azt a tettes, felmenő ágbeli rokonán, házastársán, több emberen, törvénytelen gyermek saját anyján, vagy törvényesítés esetében természetes atyján követte el. „

Édes Anna mellé hivatalból rendeltek ki védőügyvédet, aki kezdőnek mondható volt, hiszen ez volt a harmadik ügye és az első büntetőügye. A regényíró ügybuzgónak írta le, többször is meglátogatta védencét a cellájában. Az ügyvéd kirendelése már a főtárgyalás előkészítésének lépése volt. A Bp. 285. §-a ugyanis előírta, amennyiben öt évtől hosszabb időtartamú szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt folyik az eljárás a főtárgyalás elnöke védő kirendeléséről intézkedik. Védőként

³¹ Bp. 255. §

az ügyvédi lajstromba bejegyzett ügyvéd, egyetemi vagy jogakadémiai jogtanár volt kirendelhető³², aki védencével a vádemeléstől kezdve hatósági személyek jelenléte nélkül találkozhatott.³³

3. A főtárgyalás

A bűnvádi perrendtartás második nagy része a főtárgyalás. Ha menetét sommásan szeretnénk leírni, akkor az alábbiakat mondhatjuk el: a vádlott viszonyaira vonatkozó kihallgatás, megidézett személyek jelenlétének megállapítása, a vádirat vagy vád határozat meghatározott részének felolvasása, a vádlott kihallgatása, a bizonyító eljárás, a perbeszéd, a bíróság tanácskozása, ítélet.

A főtárgyalás nyilvános a Bp. 293. §-a alapján: „November közepén tartották meg a főtárgyalást, az érdeklődésre való tekintettel a törvényszék nagytermében. (...) A terem emelkedő padosrait zsúfolásig megtöltötte a hallgatóság, jobbra az áldozatok barátjai, személyes ismerősei.”³⁴

A tárgyalás megnyitásra a Bp. 301. §-a szerint került sor: „Pont kilenc órakor bevonult a törvényszék: a főtárgyalási elnök meg a két bíró. Az elnök csöngetett: A főtárgyalást megnyitom. Tárgyalásra kerül Édes Anna gyilkossági ügye.”

Igen érdekesnek tartom a regényben a bírák jellemzését: „akik tóga és főveg nélkül ültek az emelvényen, az utcai ruhájukban, nyakkendővel és keménygallérral, de bizonyos személytelen méltósággal, szinte középkorban, szinte ókorban, mert ezeknek az embereknek itt a földön az volt a csodálatos hivatásuk, hogy igazat lássanak a többiek fölött, ezt tanulták, ebben éltek, s egykor a gyászjelentésükön, a sírkövükön is ez áll majd: *bíró*. Az elnök lapozgatott egy könyvben, a referensbíró, bajszos, hosszú orrú ember, szemén csíptetővel, ügyiratokat kötözött össze, a szavazóbíró, a legfiatalabb közülük - zömök, vállas -, felkőnyökölt az asztalra, a jobb tenyerébe hajtotta nagy, súlyos fejét.”

A bírók tehát 'utcai ruhában' jelentek meg a tárgyaláson. 1869 és 1912 között számtalan lelkes és kevésbé lelkes vélemény kapott hangot a bírói egyenruhát illetően a napi sajtóban, a jogi

32 Bp.55. §

33 i.m. 118. o.

34 i.m. 118. o.

szaklapokban, a jogászok és jogtudósok körében. A bírói öltözék egységesítésének hívei a bírói tekintély szimbólumaként hirdették az uniformis bevezetését, mások úgy vélték a bíró tekintély egyéni tulajdonságaitól, képzettségétől, tudásától és igazságérzetétől, nem pedig egyenruhájától függ.³⁵ Az 1912. évi 54. törvénycikkben foglalt felhatalmazással élve az Igazságügyminisztérium 1912 szeptemberében pályázatot hirdetett a bírói talár és főveg tervrajzaira. A pályázatot 1913. január 25-én bírálta el a bíráló bizottság, az első helyezett Honti Nándor terve szerint: „A talár anyaga fekete lüszter, a gallér és főveg fekete moiré”. 1914-től igazságügy-miniszteri rendelet kötelezte nemcsak a bírókat, hanem az ügyészeket, a jegyzőket és az ügyvédeket is a talár, és az ahhoz tartozó főveg viselésére. A világháború miatt azonban a gyakorlati alkalmazásuk elmarad és az 1920-as évek végéig nem is igen hallunk róla. Ezért a regény szerinti öltözete a bíróknak teljesen megfelel a kor szokásainak.

A főtárgyalás megnyitását és az ügy megjelölését követően a perrendtartási törvény fenti szakasza rögzíti, hogy „[m]iután az elnök kikérdezte a vádlottat személyes viszonyai felől (133. § első bekezdés), megállapítja a megidézett felek, tanúk és szakértők megjelenését vagy meg nem jelenését és ennek megtörténtével a tanukat és a szakértőket a terem elhagyására azzal a felhívással szólítja fel, hogy a részökre kijelölt helyiségből engedelmével el ne távozzanak. Szükség esetében az elnök intézkedik az iránt, hogy a vádlott, a tanúk és a szakértők el ne távozzanak és össze ne beszéljenek.”³⁶

A regényben azonban ez nem teljesen így történt. A vádlott személyes viszonyaira ugyan kikérdezte az elnök Édes Annát: „Hogy hívják? - kérdezte az elnök, s máris a referensbíróhoz fordult: - Itt az anyakönyvkiadványa? - aztán ő maga feleltetett helyette. - Húszéves, hajadon, nincs gyermeke, nem volt büntetve. Üljön le - mondta, rá se tekintve”³⁷, azonban a tanúkat nemcsak, hogy nem szólította fel a terem elhagyásra, hanem egyértelműen az szerepel a regényben, hogy a tárgyaló terembe ülnek, majd szólításukkor mennek előre a bírók elé.

35 BÓDINÉ dr. Beliznai Kinga: Talár vagy díszmagyar? - Adalékok a bírói uniformis történetéhez- in: <https://birosag.hu/birosagokrol/tudomanyos-elet/birosagtortenet/birosagi-szervezet-tortenete/talartortenet> (2023.07.26.)

36 Bp. 301. §

37 i.m. 119.o.

Ez azért is jelentőséggel bír, mert a Bp. többször és nyomatékosan kiemelik, hogy a tanúk meghallgatásukig nem lehetnek jelen a tárgyalóban: „Miután a tanúk és a szakértők elhagyták a tárgyaló termet, semmiség terhe alatt felolvasandó a vádhatározatnak rendelkező (...) része. Az elnök köteles ellenőrizni, hogy ennél többet a vádhatározatból vagy a vádiratból fel ne olvassanak. Az elnök azonban a regényben ezt a perrendtartási szabályt vélhetően nem tartotta be, hiszen” Egy piros papírról olvasták a vádiratot, mely így kezdődött: - Édes Anna, római katolikus, vagyontalan, magyar...Hosszú vádirat volt, a fölolvása félórát vett igénybe.”³⁸

Megfelel ugyanakkor a vádirat felolvasását követő elnöki kérdés a jogszabályi rendelkezéseknek: „Miután a vádirat fölolvása véget ért, az elnök így szólt: Álljon föl, Édes Anna. Megértette a vádat? Emelt hangon beszélt hozzá, mint azokhoz, akik süketek, vagy nem állnak a mi értelmi színvonalunkon. Magát az ügyész úr azzal vádolja, hogy meggyilkolta a gazdáit. Bűnösnek érzi magát?” Miután Édes Anna bűnösnek vallotta magát, nem került sor a vádirat megmagyarázásra. Kihallgatása ugyanakkor mégiscsak a vádirat ismertetése lett, hiszen az elnök Anna szűkszavúsága okán szinte megismétli a vádiratban foglaltakat. Mielőtt ismertetném Édes Anna kihallgatását, szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a regényíró a bíróság kérdésfeltevése, hangneme, modora kapcsán egyértelműen utal arra az akkori közvéleményt foglalkoztató jelenségre, mely szerint a bírák tárgyalótermi 'viselkedése' nem mindig megfelelő. ³⁹ Figyelemfelkeltő az is, hogy az eljárás előkészítő szakaszában igazából csak kisebb eljárási hibákat fedezhetünk fel, a főtárgyalás azonban hemzseg a hibáktól. Talán ennek oka abban is kereshető, hogy a sajtó a regény keletkezésekor élesen bírálta a bírákat, a peres eljárást. Sajtóhírek szerint előfordult, hogy a bíró folyamatosan kritizálta a peres felet képviselő ügyvédet, más bíró rászólt a vádlottra, hogy sokat beszél, amikor pedig erre azt válaszolta a vádlott, hogy védekezik, még rendbírságot is kapott. Miután nagyon sok eljárási szabály szinte pontosan van a műben alkalmazva, én úgy gondolom, hogy Kosztolányi tanulmányozta a bünvádi eljárásról szóló jogszabályt, a hibák szándékosak és ezzel kritikát fogalmaz meg.

38 i.m. 119. o

39 A tárgyalótermi anomáliákról részletesen olvashatunk BÓDINÉ dr. Beliznai Kinga: Tárgyalótermi protokoll a 19-20. század fordulóján.(<https://kuria-birosag.hu>) 2023.07.26

Visszatérve a főtárgyalásra, azon belül is Édes Anna kihallgatására úgy gondolom, hogy érdekes, ha azt szokatlan módon ismertetem. Csak a bíró (elnök) szájából elhangzó mondatokat írom le: „Hát akkor - folytatta az elnök már elbeszélő hangon - mondja el szépen, hogy történt. De részletesen. Figyelmeztetem, ha mindent bevall, segít magán, ellenben ha tagad - és itt ismét emelte hangját -, csak árt magának, mert nekünk majd módunkban lesz mindent rábizonyítani. No kezdje. (...) Szóval, ugye, maga a cselédjük volt, már tíz hónapja szolgált Vizeknél. Kezdjük talán ott, hogy maguknál 1920. május 28-án vendégség volt, az a nagy vendégség - igyekezett népiesen beszélni. - Azon a napon estefelé dolgozott. (...) Helyes - bólintott az elnök, mintegy megdicsérve érte. - Végezte háztartási teendőit. Jöttek a vendégek, maga nem szolgált ki az asztalnál, már régen megvacsoráztak, hajnali két óra lehetett. Hol volt akkor? (...) Igen, ott volt. És már akkor ott motozott a kredencnél, huzigálta a fiókot, kereste a kést. (...) Majd a szemébe mondják. Aztán mit csinált? (...) Ne zavarjuk össze. Akkor még nem ment a hálóba. Az később jön. Előbb indultak a vendégek. Maga ekkor a fürdőszobában ólálkodott, lesben állt, előre készült a tette. Nem emlékszik, hogy Druma nagyságos úr is betekintett oda? (...) No, majd ezt is mindjárt megállapítjuk. Tanú van rá. Folytassa. Menjünk vissza oda, amikor kiszellőztetett, s az asszonya aludni küldte. Erre ahelyett hogy lefeküdt volna, megvárta, míg elalszanak. (...) Még mindig nem ment be a hálóba - mondta az elnök az asztalra ütve.”⁴⁰

Már a bíró (elnök) a legelején - a bizonyítási eljárás lefolytatása előtt - ítélik, amikor azt mondja, hogy Édes Anna valljon be mindent, ha tagad, akkor csak árt magának, mert mindent rábizonyítanak. Ráadásul az eljárási jogszabály szerint a vádlott nem kötelezhető vallomásra a főtárgyaláson sem. Feltűnő - és ez volt az oka a kihallgatás fenti módon történő ismertetésének - hogy a bíró a vádlott szájába adja a szavakat, a saját koncepciója szerint vázolja fel a tényállást.

Megteheti mindezt, hiszen a vádlott jogi képviselője igen rutintalan és szakmai tudása is nagy kívánnivalót maga után. Egyrészt indítványozta Édes Anna elmeorvosi vizsgálatát, amelyet a bírák azzal sepertek le, hogy már „több ízben megvizsgálták a szakértők”. Ugyanakkor a regény szerint csak egyszer vizsgálta meg a vizsgálati eljárás során Édes Annát elmeorvos szakértő, az ügyvéd semmisségi okot (fellebbezést) jelentet be. Miután a semmisségi ok az eljárás ezen szakaszában egyáltalán nem alkalmazható, hanem csak az ítélet meghozatala után, mint rendes perorvoslati eljárás, a végzés ellen

a Bp. 378. §-a alapján felfolyamodásnak lett volna helye, joggal következtethetünk arra, hogy a védő jogismereti hiányossággal is küzdött.

A vádlott kihallgatást követően a tanúk következtek. Hat terhelő és öt védelem által indítványozott tanú. Vélhetően a számokkal az erőviszonyokat szerette volna érzékeltetni az író. Először a terhelő tanúkat hallgatták meg, ez megfelel a Bp. 306. §-nak, mely szerint a tanúk meghallgatásának a sorrendjét az elnök határozza meg, de rendszerint előbb a vádat bizonyító tanúkat kell meghallgatni, majd a védelem tanúit.

A vád koronatanúja Druma Szilárd ügyvéd volt. „Szabatosan tárta föl a tényállást, mely a premeditációt kétségtelenné tette. Az ügyésznek hozzá intézett kérdéseire tömör jogász terminus technicusokkal felelt. Kifejtette, hogy a leány izgatott viselkedése már este szemet szúrt neki, figyelni kezdte, éjjel kettőkor a vádlott semmi mást se kereshetett a fiókban, csak a kést, ezt nyilván elrejtette valahol, aztán mielőtt elment volna, még egyszer rajtaütött, akkor a vádlott a fürdőszobában leselkedett, még borraivalót is akart neki adni, de az rémülten ugrott be a hálószobába.” A bíróság szembesítést is foganatosított a Bp. 214. §-nak megfelelően. Anna szembesítésnél megtört, bevallotta, hogy úgy történt.

Kosztolányi a bünvádi perrendtartás legtöbb szabályát ügyesen beépítette a regénybe. Például a Bp. 217.§-219.§ és a 311. §. szerint a tanú megesketésével megerősíthető, bizonyíték erejűvé válik a vallomás. A regény szerint „[a]z ügyész kérte a tanú megesketését, a védő viszont ellenezte. Drumától kivették az esküt. Ezért a védő újra semmisségi okot jelentett be.” Moviszter esketésnek még a szövege is szerepel a regénybe: „Én... esküszöm... a mindentudó... és mindenlátó... eleven Istenre... hogy az igazságot... csakaz igazságot... vallottam... abból semmit el nem hallgattam... ahhoz semmit hozzá nem tettem... Az Isten engem úgy segítjen...”,⁴¹

Figyelt a regényíró arra is, hogy Ficsór rokonságban áll a vádlott Édes Annával, és így fogalmaz „az elnök megemlítette, hogy mint a vádlott rokona, megtagadhatja a vallomástételt”

41 Az eskü szövege megegyezik a Bp. 217. §-ában szereplő eskü szövegével.

A védelem tanúi közül ki kell emelni azt az egyetlen tanút, aki valóban a vádlott védelmében tanúskodott, Moviszter doktort. Az ő vallomása nem illetve bele a bíró koncepciójába, és ez a viselkedésén meg is mutatkozott: amikor Moviszter azt vallotta, hogy ridegen bántak a sértettek a vádlottal az volt az érzése, a bíró ráripakodott „Akkor valóban csak érzések ezek, doktor úr, sejtések. Afféle finom árnyalatok, melyeket a törvényszék ilyen durva és szörnyű bünténynél aligha vehet figyelembe. Mert itt tények vannak az egyik oldalon: véres tények. Mi is tényeket kérünk. Aztán a többi tanú egyebet vall. Épp az ellenkezőjét. Hogy szerették és megbecsülték. Maga a vádlott sem panaszkodott, se a rendőrségen, se a vizsgálóbírónál. (...) És ha rossz dolga is volt, kérem - érvelt az elnök -, akkor a törvény adta jogánál fogva bármikor panaszt tehetett volna gazdái ellen, fölmondhatott volna nekik, és tizenöt napon belül elmehetett volna. (...) Azért nem kellett volna elkövetnie ezt a szörnyűséges bűnt - tűnődött az elnök, majd keményen tette hozzá: - Erre nincs mentség.” Amikor kitartott a vallomása mellett a tanú és kifejtette „nem bántak vele emberien. Nem úgy bántak vele, mint egy emberrel, hanem mint egy géppel. Gépet csináltak belőle - (...). Embertelenül bántak vele. Cudarul bántak vele”⁴², az elnök még a tanút rendre is utasította (Bp. 297.§. alapján).

Miután - a regény szerint - az ügyész megtette indítványait, és a védő bejelentette huszonhetedik semmisségi panaszát, a bizonyítási eljárást befejezettek nyilvánította az elnök és szünetet rendelt el, majd azt követően került sor a perbeszédre. Az ügyész fenntartotta a vádiratban foglaltakat és „minthogy azok a tárgyalás során még inkább beigazolódtak, s bizonyos paragrafusokra, bekezdésekre hivatkozva példás büntetést kért.”⁴³ A védő hosszú védőbeszédet mondott, melyben arra hivatkozott, hogy „a vádlott tettét önkívületben követte el, s önvédelemből gyilkolta meg gazdáit. Egy regényíró megcségyenítő részletességgel tárta föl előéletét, gyermekéveit. Azt hajtogatta, hogy inkább meneküljön száz bűnös, mint hogy egy ártatlan bűnhődjék.” A védőbeszéd kifejezetten érdekes része a Caesar Lombroso 1976-ban megjelent „A bűnöző ember” című munkájára hivatkozás. Miután a regény jogpszichológiai szempontból is kifejezett csemegének minősül, úgy gondoltam, hogy erre külön fejezetben még kitérek, ehelyütt arra kívánok rávilágítani, hogy az ügyvéd a védelmet

42 i.m. 125. o.

43 i.m. 126. o.

lélekteni alapokra építette. A hosszúra sikerült perbeszéd a Bp. 319. §-ra tekintettel nem volt megszakítható.

A perbeszéd után a törvényszék ítélethozatalra vonult vissza. Az ítéletét zártan hozta meg, majd nyilvánosan hirdette ki: „Kihirdetem a törvényszék ítéletét. A magyar állam nevében... (...) ...bűnösnek mondta ki... és ezért összbüntetésül tizenöt évi fegyházra... politikai jogainak elvesztésére...” ítélte 44 és „Az indokolásban az foglaltatott, hogy a törvényszék súlyosbító oknak vette azt a kegyetlenséget, mellyel a vádlott a gyilkosságot elkövette, de enyhítő körülménynek kellett vennie a vádlott büntetlen előéletét, töredelmes beismerését és az együgyűséggel határos műveletlenségét.”

Az ítéletet - bár csak a fent idézett pár mondat ismerhető meg a regényből - érdemes megvizsgálni. A Csemegi- kódex⁴⁵ a főbüntetés három fajtáját ismeri: a halálbüntetést, a szabadságvesztést és a pénzbüntetést. A halálbüntetést két esetben volt kiszabható: a király meggyilkolása, vagy szándékos megölése és ezek kísérletei (II. rész 126. §), illetve a bevégzett gyilkosság, vagy emberek előre megfontolt szándékkal történő megölése miatt (278. §). Beszámítást kizáró okként az elmezavart, a vis maiort, az el nem hárítható fenyegetést, valamint a jogos védelmet nevezi meg. (76.§-80.§) Édes Anna kirendelt védője önvédelemre hivatkozott a perbeszédében.

Ki kell emelni a Csemegi-kódex 87. §, mely szerint „[a] ki a büntett elkövetésének idején életkorának huszadik évét még nem haladta túl, halálra vagy életfogytig tartó fegyházra nem ítélhető.” Édes Annáról azt tudjuk, hogy 1900-ban született, a gyilkosságokat 1920. május 28. napján követte el. Édes Anna bűnösségét kimondó ítélet nem határozta meg konkrétan, hogy pontosan a büntetőtörvénykönyv mely szakasza alapján találta bűnösnek. A főtárgyaláson elhangzottak alapján az biztos, hogy szándékosan, vagy előre nem megfontoltan elkövetett kettős emberölés történt. A büntetőtörvénykönyv 46 278. § -a az előre megfontolt szándékból elkövetett emberölést halállal rendelte büntetni, még a 279. §-280. § az előre nem megfontolt emberölést, amennyiben azt több emberen követte el, életfogytig tartó fegyházzal rendelte büntetni. A fentiek alapján egyértelmű,

44 i.m 127.o.

45 A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről - 1878. évi V. törvénycikk

46 Csemegi - kódex = A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről - 1878. évi V. törvénycikk

hogy Édes Anna a tette elkövetésekor nem töltötte be a 20. életévét, és így a halálbüntetéstől, illetve az életfogytiglan tartó büntetéstől eltérhetett a bíróság. Meg kell jegyezni azonban, hogy abban az esetben, ha az enyhítő körülmények túlsúlyban vannak, akkor a halálbüntetés helyett életfogytig tartó szabadságvesztés, életfogytig tartó szabadságvesztés helyett 15 év letöltendő szabadságvesztés szabható ki. Az enyhítő és súlyosbító körülmények szerepelnek a regényben: „a törvényszék súlyosbító oknak vette azt a kegyetlenséget, mellyel a vádlott a gyilkosságot elkövette, de enyhítő körülménynek kellett vennie a vádlott büntetlen előéletét, töredelmes beismerését és az együgyűséggel határos műveletlenségét.” Bár több enyhítő körülmény is felmerült, a 15 év kiszabott szabadságvesztés ez esetben akkor lett volna kiszabható, ha a bíróság az előre megfontolt szándékot nem látta volna bizonyítottnak. A regényben elhangzik, hogy összbüntetésül lett kiszabva a 15 év. A jogszabály szerint, ha ugyanazon személy több büntetendő cselekményt, vagy ugyanazon büntetendő cselekményt több ízben követte el: az egyes cselekményekre együttvéve egy összbüntetés szabandó ki.⁴⁷ Az összbüntetés a bűnös által elkövetett cselekményre meghatározott legsúlyosabb büntetési nemből állapítandó meg.

A fentiek és a regényben rögzítettek alapján én azt tartom a legvalószínűbbnek, hogy Édes Anna a bűncselekmény elkövetésekor nem töltötte be a huszadik életévét és nem állapította meg a bíróság az előre megfontolt szándékot. Ez utóbbira az ügyész fellebbezése okán következtethetünk. Amennyiben ugyanis a váddal egyezően előre megfontolt szándékból elkövetett gyilkosság miatt ítélték volna el Édes Annát, a 20. életévét be nem töltött személyre irányadó büntetési tétellel, akkor nem fellebbezett volna az ügyész. Ezen a ponton talán mondhatnánk, 'no de hát ez egy regény...' Igen, ugyanakkor a leírt eljárásrend viszonylag pontos, olyan szófordulatok - szakszavak szerepelnek benne, amely számomra egyértelművé teszi, hogy az író alaposan áttanulmányozta mind az eljárás jogi, mind az anyagi jogszabályokat.

Az ítélet ellen a védő és az ügyész is fellebbezett - Édes Anna nem. A Bp. három perorvoslati típust különböztet meg: a felfolyamodást, a fellebbezést, és a semmiségi panaszt. A felfolyamodást⁴⁸ az eljárásban hozott végzések ellen lehetett benyújtani - ezt mulasztotta el Édes Anna védője. A

47 Csemegi Kódex 96. §

48 Bp. 378. §

fellebbezést⁴⁹ a meghozott ítélet ellen lehetett benyújtani, rendes perorvoslati lehetőség. Édes Anna ügyében a törvényszék által meghozott ítéletet a fellebbezésre tekintettel eljáró ítélőtábla helybenhagyta. Semmiségi panasszal - többek között az ítélőtábla másodfokú döntése ellen - a Kúriához lehetett fordulni. A Kúria szintén helybenhagyó végzést hozott Édes Anna ügyében.

Édes Annát a büntetése letöltésére a Márianosztrára vitték: „[i]tt törzskönyvezték, megnyírták, megfürdették, számot kapott, darócruhát: megkezdte fegyencéletét.” A Bp. 505. §-a alapján az előzetes letartóztatásban töltött időt beszámították a büntetésbe. 1849-től Márianosztrán az addigi rendházból női börtön lett. A fegyőrök és gondozók szerepét a Szent Vince rend irgalmas nővéreire osztották, akik egészen 1949-ig látták el ezt a szerepet⁵⁰, azaz Édes Anna büntetésének letöltése alatt mindvégig. Ha nem regényhős lenne Édes Anna, akkor elmondhatnánk, hogy együtt ült a tiszazugi arzénos asszonyokkal.

VI. Jogpszichológus szemmel

Mielőtt a jogpszichológiai elemzésbe kezdenék, néhány szót kell magáról a jogpszichológiáról szólnom. Ha a célját egy mondattal kellene összefoglalnom, azt mondanám célja az igazságszolgáltatás igazságosabbá tétele. Ezt a célt azonban nagyon sok oldalról közelíti meg. Például foglalkozik azzal, hogy valaki miért válik bűnözővé, a hatóságok és bíróságok hogyan ismerjék fel az igazmondást és a hazugságot, milyen befolyásoló tényezők hatnak egy vallomásra, a bírakat mi és hogyan befolyásolhatja a döntésükben és sorolhatnám tovább.

Kosztolányi már az egyes személyek karaktereinek leírásban, a regény építkezésben nagyon sok lélektani elemet megjelentet. A tanulmányom kezdetén írtam, hogy az író Freud munkásságát nagyon jó ismerte, fel is használta művében. Ha karaktert említettem, nézzük meg elsőként Édes Anna karakterét: alacsony intellektusú személy, akinek problémái vannak érzései, gondolatai verbális

⁴⁹ Bp. 381. §

⁵⁰ <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/multunk/az-első-magyar-noi-bortonben-apacak-voltak-a-fegyorok/>

kifejezésével. Önismereti képesség igen alacsony, büntettének okát nemcsak nem ismeri, de igénye sincs arra, hogy megismerje. Introvertált személyiségű, kapcsolataiban mindig alárendelt szerepben van. Gyermekkorától rossz anyagi körülmények között élt, létfeltételei sokszor nem adták, ez meghatározó egész életére. Nagy igénye van a szeretetre, az ilyen alapon működő kapcsolatra, azonban édesanyja halála után ebben kevészer van része és az is gyorsan elmúlik, mint például Vízék előtti munkahelyén Bandikával, illetve Patikárius Jánossal.

Jellemzi Annát a túlalkalmazkodás, mindenképp megfelelni vágyás, akár saját érzéseinek kárára is. Elmondható, hogy a gyermekkel kialakított bensőséges kapcsolat, a Bandikával való törődés az előző munkahelyén annyi pozitív élmény forrása volt, amelyre tekintettel Anna kiegyensúlyozottan végezte a munkáját. Ugyanakkor Vízéknél szinte nincs pozitív élménye, hiszen mindig megszidják, lenézik, használati tárgyként tekintenek rá, emberi érzésre nincsenek tekintettel. A legkisebb hiba miatt is büntudatot érez, önértékelése alacsony. A felettes énje (superego) nagyon erősen abba az irányba viszi, hogy tökéletes cseléd legyen. Ebben a szerepben úgy dolgozik, „mint egy gép”, fokozatosan megszűnnek érzelmei, kiüresedik, érzelmileg nem tud senkihez kapcsolódni, magányos. Patikárius János a viharos gyors kapcsolatuk elején idelizálta, szexuálisan kihasználta, majd elutasította, magzatát elhajtatta. Ezzel a gyermek anyja szeretet kapcsolattól is megfosztották. Amikor lehetősége lett volna házasságot kötni és potenciálisan elfogadó kapcsolatban élni, akkor Vizyné érzelmi zsarolással ettől is megfosztja.

Freud azt vallja a bűncselekményekkel kapcsolatban, hogy minden olyan esetben, amikor a felettes ének megfelelés megfoszt a pozitív élményektől, folyamatos negatív hatás alatt áll valaki, akkor a rengeteg elfojtás a tudatalattiba kerül, és ha történik bármilyen előhívó esemény előtör az ösztön-én (id). Közvetlenül az ösztön-én előtörése előtt Anna több órát dolgozik, meghallja, hogy új cselédet akarnak Vízék felvenni, látja Patikárius János más nővel flörtölni, őt semmibe veszi, ezen események meggyengítik a szuperegot, amely az ösztön én kordában tartja. Az ösztön én előtör. Édes Anna, amikor korábban megkínálták piskótával nem fogadta el, nem azért, mert nem szerette volna, hanem mert a felettes énje ezt diktálja, a tökéletes cseléd képébe nem illeszkedett bele. Amikor kitör az ösztönénje - közvetlenül Vízék életének kioltása előtt - falási roham tör rá: „Visszaszaladt a konyhába, evett valamit a sötétben, gyorsan és mohón, ami véletlenül keze ügyébe esett, egy rántott

csirke combját meg sok-sok süteményt.”⁵¹. Korábban Édes Anna egyetlen 'hibája' volt, amin nem tudott a szuperego szerinti tökéletes cselédkép felülrni, hogy nem tudta a csirke nyakát elvágni, majd mindkét munkaadóját kegyetlenül megöli. Freud pszichológiáját, tanait ismerve érthető az is, miért nem tud beszámolni a gyilkosság okáról, indokáról. Mert ezek az okok a tudatalattiban vannak egészen a gyilkosság pillanatáig, és mivel nincs vele tudatos kapcsolata, én-idegen számára.

Freud a fenti jelenséget 1917-ben egy előadásban így fogalmazta meg: „A pszichoanalízis arra vállalkozik, hogy e titokzatos betegségeket [a neurózisokat] megmagyarázza (...) az ének, hogy: nem szállt beléd semmi idegen, a saját lelki életed egy része vont ki magát tudomásod és akaratod uralma alól. Ezért vagy olyan gyenge a védekezésben - a magad erejének egy részével küzdesz a másik része ellen, s nem tudod minden erődet összeszedni ellene, mint valamely külső ellenség ellen. (...) A hiba, meg kell mondanom, benned magadban van. Túlbecsülted magad, mikor azt hitted, hogy nemi ösztöneiddel tehetsz, amit akarsz, s szándékaira egyáltalán nem kell tekintettel lenned. Most íme felláztak s mennek a maguk homályos útján, hogy kivonják magukat az elnyomás alól, s megszerezték maguknak a maguk jussát oly módon, mely neked már nem felelhet meg. Hogy ezt mint vitték végbe s mely utakon jártak, azt te nem tudtad meg, csak e munkájuk eredménye jutott tudomásodra, e tünet, melyet betegségnek érzel. Nem ismered fel benne saját kitaszított ösztöneid sarját, s nem tudod, hogy azoknak pótkielégülése az.”⁵²

Ehhez még tegyük hozzá - bár erre már nem Freud, hanem a mai jogpszichológiai kutatások eredményei mutatnak rá, Anna abszolút nem tudja a gondolatait, érzéseit szavakba önteni, nyelvi kifejezőképessége rendkívül alacsony.

Mindenképp figyelemre méltó ugyanakkor, hogy bár egyértelműen kimutatható a freudi elmélet a regényben, a védő perbeszédében más pszichológusokat nevez meg. A XIX. században az ember bűnözésről és az elkövető személyiségéről szóló publikációk sora jelent meg. Ide tartozik az olasz börtönpszichiáter, Cesare Lombroso (1835-1909) a bűnöző ember antropológia, törvénytudományi orvostan és börtöntudományok alapján című műve is, amelyben kidolgozta a „született bűnöző” fogalmát.

51 i.m. 106.o.

52 Gyimesi Júlia: Disszociáció és tudatküszöb a pszichoanalízisen innen és túl, <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00128/3666.html> 2023.07.26

Lombroso éveken keresztül bűnözőkön, elmebetegeken, és normál személyeken folytatott boncolásai és antropológiai vizsgálatai alapján az állította, a „született bűnözőt” bizonyos fiziognómiai sajátosságokról lehet felismerni: ferde homlok, megnyúlt vagy fejletlen fülcimpák, kiemelkedő arccsontok, nagy állkapcsok, gödröcskék a fej hátsó részén stb. Úgy gondolta, hogy a különböző bűncselekményt elkövető személyek megkülönböztethetők fizikai jellemzőik alapján. Véleménye szerint a bűnözők kevésbé érzik a fájdalmat, élesebb a látásuk, híján vannak morális érzéknek beleértve a büntudat hiányát, nagyobb hiúságot, impulzivitást, bosszúvágyat és kegyetlenséget tanúsítanak. Azaz elmélete szerint a bűn karakterológiája határozza meg a bűnöző belső és külső tulajdonságait is.

Meghökkenítő ugyanakkor a Pierre Janet francia pszichológus említése, mégpedig azon okból, mert 1913. körül Freud és Janet között nagyon elmérgesedett a viszony. Freud és követői nyíltan támadták Janetet, így a regényben Janet említése még az esetben is szokatlan, ha egyébként elvileg a védő ezen előadásra senki sem figyelt. Janet az elsők között volt, akik rávilágított egy személy múltbeli életeseményei és jelenlegi traumája közötti kapcsolatra, és megalkotta a disszociáció, valamint a tudattalan fogalmát. A vita az utóbbi miatt alakult ki. A Janet féle disszociációt és tudatalattit Freud tovább gondolta, másként értelmezte, azonban a kiindulópont használata miatt plagizálással vádolta Janet Freudot.

Jogpszichológiai szempontból érdemes kiemelni Moviszter főtárgyaláson tett tanúvallomását több okból is: Egyrészt tartalma szerint, másrészt a bíró és tanú magatartása alapján, harmadrészt a tanúvallomás hatása alapján. Tartalmi szempontból a vallomásban a doktor elmondja: „Ridegen bántak velem. Ez volt mindig az érzésem. Szeretet nélkül bántak velem. Szívtelenül. (...) Nem úgy bántak velem, mint egy emberrel, hanem mint egy géppel. Gépet csináltak belőlem (...). Embertelenül bántak velem. Cudarul bántak velem.”⁵³ A tanúvallomásában Édes Annát öntudatlan, szerencsétlen teremtesnek írja le. Tulajdonképpen az az indíték, ami miatt a gyilkosság történt és amit Édes Anna nem tudott elmondani, azt a fenti szavakkal elmondta a tanú. A bíró rákérdez: bántották, verték, hogyan kényszerítették? Ellentmond az eddigi tanúvallomásoknak. például ajándékot is kapott Édes Anna, de maga a bíró is érzékeli, hogy a jumpert (mellény) aztán mindennek mondható volt, csak ajándéknak nem. Csak és kizárólag fizikai oldalról közelíti meg a bíró, és a lelki bántalmazást nem tekinti

53 i.m. 124-125.o.

mérvadónak. vagy mégis? De erről kicsit később. Figyelemre méltó a bíró dühe, amivel a szavakra reagál: „Akkor valóban csak érzések ezek, doktor úr, sejtések. Afféle finom árnyalatok, melyeket a törvényszék ilyen durva és szörnyű bünténynél aligha vehet figyelembe. Mert itt tények vannak az egyik oldalon: véres tények. Mi is tényeket kérünk. Aztán a többi tanú egyebet vall. Épp az ellenkezőjét. Hogy szerették és megbecsülték. Maga a vádlott sem panaszkodott, se a rendőrségen, se a vizsgálóbírónál.” A mérlegelés során figyelembe vehetőek -e Moviszter szavai, ez volt, ami elbizonytalanította a bíróságot. Mint a fentebb már írtam, a bíróságnak, a tárgyalást vezető elnöknek volt egy koncepciója a bűnesetről, melybe ez a vallomás nem fért bele. Igazságérzete talán úgy diktálta, hogy figyeljen rá, ezért mondja, hogy ez egy finom árnyalat, melyet a véres büntett megítélésekor a törvényszék *aligha* vehet figyelembe. De majd a főtárgyalás befejeztével visszavonul a három bíró tanácskozni, és mérlegeli az elhangzottakat. A regény e tekintetben nem ír semmit, de arról semmiképpen nem szabad elfeledkeznünk, hogy a bírák is emberek, akiknek döntéseire számos tényező hat akkor is, ha igyekeznek ezeket a legigazságosabb döntés érdekében kizárni. Visszatérve a tanúvallomásra a bírónak mégis döntenie kellett a vallomás vonatkozásban. Mint már írtam róla, a tanúvallomás megerősítése volt az esketés. Mindösszesen két tanú vonatkozásban történt meg, Druma Szilárd és Moviszter Miklós esetében. Mindkét esetben vita volt az esketés, mint hitelesítés tekintetében a vád és a védelem között. Az elnök mindkét esetben megeskette a tanúkat. Ezzel azt szeretném jelezni, hogy a döntés mérlegelésekor Moviszter szavai mindenképp mérlegelendőek voltak, azaz hatással voltak a döntéshozatalra. 54

Önmagában az a tény, hogy Édes Annával rosszul bántak, nehéz élete volt, nem mentség a tettére. A jogpszichológia itt abban segít, hogy megértsük a folyamatot, ami lejátszódott a cselédben és megítéljük, hogy előre megfontolt szándékból ölt, vagy sem. Könnyen kimondjuk az ítéletet Vizynére, hogy cudarul bánt Annával, ami igaz, de Vizyné maga is egy sérült személy (Kislányuk tragikus körülmények között meghalt, Vizyné ebbe lelkileg belerokkant, gyomorbetegségben szenved, a spiritizmusba és a babonák világába menekül, barátnői nincsenek. A férje elhidegült tőle, csalja, csak a karrierjét építi. Minthogy a cseléd közvetlen munkaadója Vizyné, aki a cselédek fölötti basáskodásban éli ki magát, az ő jellemtorzulása közvetlenül lecsapódik Anna sorsán.⁵⁵⁾

54 akkor is ha elvetették azt

55 <https://docplayer.hu/13311039-Kosztolanyi-dezso-pszichikai-folyamatok-egy-regenyben-edes-anna.html>

VII. És ha ma történt volna....

Kosztolányi Dezső Édes Annájának története akár ma is játszódhatna.

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (Be.) szerint a nyomozás hivatalból indulna meg, hiszen a nyomozóhatóság tagja eljárása során szerez tudomást az emberölésről. Helyszínelés során rögzítenék a nyomokat, az orvosszakértő halottszemlét végezne.

Az elkövetőt őrizetbe vennék és a bűncselekmény büntetési tétele miatt védő kirendelésre kerülne sor, a gyanúsított előzetes letartóztatásba kerülne először egy hónapra, majd vélhetően a jogerős döntésig a letartóztatást az ügyészség indítványára a bíróság fenntartaná. Sor kerülne elmeorvos szakértő és pszichológus szakértő kirendelésre. A tanúkat kihallgatnák a nyomozás során. A nyomozás befejezésekor a gyanúsított és védője számára iratismertetés történne, majd a nyomozó hatóság vádindítvánnyal felterjesztené az iratokat az ügyészségre.

Az ügyészség az iratok alapján elkészítené a vádiratot. Az ügyészség Édes Annát a Btk 160. § (1) bekezdésébe ütköző és a (2) bekezdés d) és f) pontjai szerint minősülő különös kegyetlenséggel, több emberen elkövetett emberölés büntettével vádolná. Vélhetően a Be. 422. § (3) bekezdése alapján az ügyészség a vádiratban indítványt tenne a büntetés mértékére és tartamára arra az esetre, ha a terhelt az előkészítő ülésen a bűncselekmény elkövetését beismerné. Ha a törvényszék előtt az előkészítő ülésen a vádlott a bűnösségét beismeri, és a beismeréssel érintett körben a tárgyaláshoz való jogáról lemond, és a bíróság a vádlott bűnösséget beismerő nyilatkozatát elfogadja, az egyesbíró bizonyítási eljárás lefolytatása nélkül, a beismerés alapján hozza meg ügydöntő határozatát. Az így „megspórolt” bizonyítás és rövid tárgyalás fejében a bíróság enyhébb büntetést szabna ki. Miután akár életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható lenne a különös kegyetlenséggel, több emberen elkövetett emberölés büntette miatt, maradjunk hűek a regényhez és a bíróság bűnösnek mondaná ki Édes Annát a Btk 160. § (1) bekezdésébe ütköző és a (2) bekezdés d) és f) pontjai szerint minősülő különös kegyetlenséggel, több emberen elkövetett emberölés büntettében és ezért 15 év fegyházban

végrehajtandó szabadságvesztésre büntetné, továbbá mellékbüntetésként a közügyek gyakorlásától is eltiltaná. Ez esetben nagy valószínűséggel nem lenne fellebbezés. Persze lehet, hogy mégsem mondanának le a tárgyalás tartásáról, ez esetben az előkészítő ülést követően tárgyalásra kerülne sor, ahol a tanúkat és szakértőt is meghallgatnák. Fellebbezés esetén a Fővárosi Ítéltábla járna el.

VIII. Záró gondolatok

A jogszabályok olvasása, a pszichológusok elmékedései nehéz olvasmányok, hiszen nem is könnyed olvasmánynak szánták őket. Kosztolányinak sikerült egy olyan művet alkotnia, amellyel megismerhetjük a 1920-as évek büntetőeljárását, és kapunk egy kis ismeretet büntetőanyagi jogból, és metszetet a korabeli intézménytörténetből. Nem kell elmerülnünk Freud mélylélektanában, csak értően kell olvasnunk a regényt. Kissé furának tűnhet az irodalmi műveket jogi aspektusból vizsgálni, de e kapcsán Hayden Wheit szavai nagyon igazak: „A történetírás tudománya megmutatta, hogy a múlt felidézésre - s mi más tesz egy jogász nap mint nap a múltbéli események rekonstrukciója során? - irányuló történetírói munkák alapvető sajátossága a szépirodalmi művekre jellemző verbális fikcióteremtés.”⁵⁶

Tanulmányomat Robert Corver szavaival zárom: „A jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük meg a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem egy világ, amelyben élünk.”⁵⁷

⁵⁶ Büntények a könyvtárszobából, szerk: Kiss Anna, Budapest, 2010., 11. o.

⁵⁷ u.o. 15.o.

Jogszabályjegyzék

- A büntetőeljárásban résztvevők eljárásrendjét a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk
- A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk
- A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk.
- A bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. törvénycikk
- A királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXIII. törvénycikk
- A Királyi Járásbíróságokról és Királyi Törvényszékekről - mint elsőfolyamodású bíróságokról szóló 1871. évi XXXI. törvénycikk
- Az ügyvédi rendtartásról szóló 1874. évi XXXIV. törvénycikk
- Budapest főváros rendőrségének működéséről szóló 1881. évi XXI. törvénycikk
- A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény
- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény

Felhasznált Irodalom

- BÓDINÉ dr. Beliznai Kinga: Talár vagy díszmagyar? - Adalékok a bírói uniformis történetéhez-
in: <https://birosag.hu/birosagokrol/tudomanyos-elet/birosagtortenet/birosagi-szervezet-tortenete/talartortenet>
- BÓDINÉ dr. Beliznai Kinga: Tárgyalótermi protokoll a 19-20. század fordulóján.(<https://kuria-birosag.hu>)
- GYIMESI Júlia: Disszociáció és tudatküszöb a pszichoanalízisen innen és túl,
<https://epa.oszk.hu/00400/00458/00128/3666.html>
- HATI Csilla: Büntetőeljárásunk történeti alakulása Budapest, Büntetőjogi Szemle 2015/3. szám
- KISS Anna szerk.: Büntények a könyvtárszobából, Budapest, 2010.
- KOSZTOLÁNYI Dezső: Édes Anna - <http://mek.niif.hu/04700/04772/04772.pdf> - (2023.07.26.)
- KOSZTOLÁNYI Dezső, Édes Anna, Budapest, 1926.
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné: Kosztolányi Dezső; Budapest, 1938.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, Kanári In: Hét kövér esztendő, Budapest, 1981.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, Boris könyve In: Hét kövér esztendő, Budapest.

- KOSZTOLÁNYI Dezső: Ábécé, Budapest, 1943.
- KOSZTOLÁNYI Dezső: Hogyan születik a vers és a regény? In: Nyelv és Lélek, Budapest, 1971.
- SZIGETVÁRI Oszkár: A fővárosi rendőrség detektívtestületet 1885-1918.
http://real.mtak.hu/134777/1/Salutem-3_133-162.pdf
- TRÁDLER Henrietta: Az igazi Édes Annák, SIC ITUR AD ASTRA: (66) pp. Budapest.2017.